

LIBRORVM

FRAG

MENT

TATA

**Incunables
i manuscrits
reutilitzats en
la Biblioteca
Històrica**

...mb' ei? occisus. significat
nosolu iudea und ad eccliam cepit origo.
...uise iudens. sic
...staminorib?
...manente scilicet
...ad dicit ualde. e
...Sed quid ei? tras
...cugta cū subdens

... qd cor dora scōy quamquā ab impiis
... tam fidē quā in cō cūssion
... pccuū nūc tali pacūmāy.
... null' pccuū ab eis auferre possit. sed
... semp cor cōtestare dicentat. Quasi uie
... uium? dno uium? Siue morim. dno
... morim? Siue uium? siue morim. dno
... sumus. Radicata enī & fundata uikari
... totē null' tēnus a xpo separari possunt

... apto. Quis nos separabit
... a karitate xpi? Dixim? superius qd
... emiserit draco ex ore suo flumē post mu
... lierē. ut eā facerē trahat a flumine. Et
... post paululū. h'at? draco abuit facere p
... uū cū reliquis de semine ei? Draconem
... us ipse ē nero des. qui xpm attingere nō

... t flumē ex ore suo hoc ē pte
... & in cō fecit multos pueros in beth
... leem & nomib? sinib? ei? Tunc ad im
... ple aū ē qd dicit hūc p iheremū. Vox in
... rama audita ē plorat? & ululat? ra
... chel plorans filios suos. noluit cōsolari
... quāndō? Quid sibi uult qd dicit. uox in
... rama pāncē ad

LIBRORVM
FRAG
MENTA
TA

**Incunables i manuscrits reutilitzats
en la Biblioteca Històrica**

**Incunables y manuscritos reutilizados
en la Biblioteca Històrica**

«Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero».

Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha* I, IX

— o —

Jerónimo Zurita escribía a Antonio Agustín, arquebisbe de Tarragona, notificant-li que havia regalat la seua biblioteca a la cartoixa d'Aula Dei en Saragossa*; presentava la seua col·lecció de llibres com el fruit d'una intensa dedicació, li havia *costado buen dinero y trabajo, en quarenta años que han pasado que los voy recogiendo y escapando del poder de Impressores y librereros, que andan comprando pergamino para despedazallo.*

*Beer 1970, n° 580 (Biblioteca de la Real Cartuja de Nuestra Señora de Aula Dei), pp. 567-572; n° 616 (Biblioteca particular de D. Gerónimo Zurita y Castro), pp. 590-594; vegeu també Domingo Malvadi 2010.

LIBRORVM FRAG MENTA TA

**Incunables i manuscrits reutilitzats
en la Biblioteca Històrica**

**Incunables y manuscritos reutilizados
en la Biblioteca Històrica**

**Francisco M. Gimeno Blay
Universitat de València**

EXPOSICIÓ

ORGANITZA

Universitat de València
Biblioteca Històrica
Vicerectorat d'Investigació
Centre Cultural La Nau

COMISSARIAT

Francisco M. Gimeno Blay amb la col·laboració de
Susana González Martínez, Mónica Pintado Antúnez
i Silvia Villaplana Traver

COORDINACIÓ GENERAL

Elisa Millás Mascarós

CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Susana González Martínez
Mónica Pintado Antúnez

SALA DUC DE CALÀBRIA

Biblioteca Històrica
Centre Cultural La Nau. Universitat de València

Del 13 de desembre de 2023 al 7 d'abril de 2024

HORARI:

De dimarts a dissabte, de 10:00 a 14:00 h
i de 16:00 a 20:00 h
Diumenges i festius, de 10:00 a 14:00 h
Dilluns tancat
Entrada lliure. Aforament limitat

VISITES GUIADES: de dimarts a divendres

Reserves: visites.guiades@uv.es

www.uv.es/bibliotecahistorica
www.uv.es/cultura/exposicions

CATÀLEG

TEXTOS

Francisco M. Gimeno Blay (Presentació, Catàleg,
i *Trocios librorum parvi valoris* per a reciclar)
Susana González Martínez i Mónica Pintado
Antúnez (Rescatats de l'oblit)

EDITA

Biblioteca Històrica de la Universitat
de València

FOTOGRAFIA

Eduardo Alapont
Aránzazu Guerola Inza

DISSENY I MAQUETACIÓ

Espirelius

IMPRESSIÓ

La Imprenta Comunicación Gráfica

TRADUCCIONS I CORRECCIONS

Servei de Política Lingüística
de la Universitat de València

AGRAÏMENTS

Arxiu Històric de la Universitat de València
Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca
(Universitat de València)
Servei de Conservació i Restauració
de la Universitat de València

COBERTA

s. XI-XII.
Luculentius
Homiliarium [Homilia n°12].
Universitat de València. Biblioteca
Històrica, BH Z-2/49.

ISBN: 978-84-9133-638-9

DL: V-4260-2023

ÍNDEX - ÍNDICE

8

Presentació
Presentación

CATÀLEG - CATÁLOGO

18

Nota prèvia
Nota previa

152

Llistat de fragments exposats
Listado de fragmentos expuestos

APÈNDIXS - APÉNDICES

158

Trocios librorvm parvi valoris per a reciclar
Trocios librorvm parvi valoris para reciclar

228

Rescatats de l'oblit
Rescatados del olvido

PRESENTACIÓ

LIBRORVM FRAGMENTA vol mostrar una mínima part del patrimoni bibliogràfic de les societats occidentals. La recuperació d'aquests materials mereix una reflexió específica. Els fragments ens interpel·len, són les restes parcials d'una herència que hem rebut com a legataris i que cal conservar, estudiar i transmetre a les generacions futures per tal que també elles gaudisquen i aprofiten les lliçons i experiències que transmeten. El seu estudi, però, exigeix dedicació, constància, perseverança i un temps que no és el de les urgències del present. Ben contràriament és el temps lent, recordat recentment per Nuccio Ordine¹, el que ajuda a comprendre integralment els fragments d'un patrimoni textual que ha format part indissociable del nostre passat i del nostre present, tot contribuint decisivament a definir el nostre futur, projectant-hi els nostres delers, les nostres aspiracions per tal d'assolir una societat més justa, plural i participativa.

Els arxius i les biblioteques separaven els fragments reutilitzats (procedents de còdexs, d'incunables, o d'edicions posteriors) dels llibres que els havien transmès i conservat, malgrat que en un temps indeterminat i inconcret de la seua existència hom considerà que eren inútils i els destinà a ésser reciclats. Les institucions memòria que els han custodiat, quan els trobaven, privilegiaren el fragment per damunt d'altres consideracions, menystenint els últims esdeveniments en els quals s'havia vist immers el fragment, com si aquesta existència que ara s'ignorava no fora tant important com la primerenca.

El fragment de qualsevol llibre és el fruit d'una història particular. Començà sent el vehicle que permeté circular un text al si d'una col·lectivitat de lletraferits. La consulta quotidiana i freqüent, una inadequada utilització, ensems amb una incorrecta conservació, entre altres raons, han malmès el patrimoni bibliogràfic i

1. Cfr. Nuccio ORDINE, *Clásicos para la vida. Una pequeña biblioteca ideal*. Barcelona, Acantilado, 2017, pp. 38-40 i novament en Nuccio ORDINE, *Los hombres no son islas. Los clásicos nos ayudan a vivir*. Barcelona, Acantilado, 2022, pp. 226-228.

PRESENTACIÓN

LIBRORVM FRAGMENTA quiere mostrar una mínima parte del patrimonio bibliográfico de las sociedades occidentales. La recuperación de estos materiales merece una reflexión específica. Los fragmentos nos interpelan, son los restos parciales de una herencia que hemos recibido como legatarios i que debemos conservar, estudiar y transmitir a las generaciones venideras para que también ellas disfruten y aprovechen las lecciones y experiencias que transmiten. Su estudio requiere dedicación, constancia, perseverancia i un tiempo que no es el de las urgencias del presente. Muy al contrario es el tiempo lento, recordado recientemente por Nuccio Ordine¹; es el que ayuda a comprender íntegramente los fragmentos, jirones de un patrimonio textual que ha formado parte indisociable de nuestro pasado i presente, contribuyendo decisivamente a definir nuestro futuro, proyectando nuestros anhelos, nuestras aspiraciones con la intención de conseguir una sociedad más justa, plural y participativa.

Los archivos y las bibliotecas separaban antaño los fragmentos reutilizados (procedentes de códices, de incunables o de ediciones posteriores) de los libros que los habían transmitido y conservado, a pesar de que en un tiempo indeterminado e inconcreto de su existencia alguien consideró que eran inútiles e inservibles y los reutilizó. Las instituciones encargadas de la custodia de la memoria, cuando los localizaban, privilegiaban los fragmentos, olvidando los últimos acontecimientos en los que se habían visto inmersos, como si esta existencia que ahora se ignoraba no fuera tan importante como la primera.

El fragmento de cualquier libro es el fruto y consecuencia de una historia particular. Comenzó siendo el vehículo que hizo posible la circulación de un texto en el seno de una colectividad de letrados. La consulta diaria y frecuente, una inade-

1. Cfr. Nuccio ORDINE, *Clásicos para la vida. Una pequeña biblioteca ideal*. Barcelona, Acantilado, 2017, pp. 38-40 i nuevamente en Nuccio ORDINE, *Los hombres no son islas. Los clásicos nos ayudan a vivir*. Barcelona, Acantilado, 2022, pp. 226-228.

documental que les societats occidentals han rebut, custodien i transmeten en herència a l'esdevenidor. Quan el llibre s'ha envellit o deteriorat per alguna d'aquestes circumstàncies o d'altres, llavors algunes persones decidiren reutilitzar aquells materials tot fent-los servir per a una nova finalitat. No tots els nous usos que hagueren de suportar els vells llibres foren dignes. El mestre en teologia, Tomàs Turco², l'any 1647 feia referència als usos vils als quals es destinaven les fulles dels llibres antics deteriorats que hom, fent servir criteris dubtosos, considerava inútils³; deia, àdhuc, el dominic: “sovint s'esdevé que els necis consideren que els espais de les biblioteques ocupats per les Bíblies són inútils, raó per la qual acostumen vendre-les per un preu insignificant a treballadors manuals els quals solen destinar els seus fulls a usos més vulgars i menyspreables”⁴. El llistat d'usos vils –per contraposició al més noble representat per la transmissió d'un text, raó per la qual es creà el llibre– podria ser infinit, inimaginable, tot dependent dels interessos laborals i professionals d'aquells que compraven llibres deteriorats per tal de reciclar les seues pàgines. Enquadernadors, seders, entre altres, acudien sovint a les subhastes a l'encant d'objectes al mercat de segona mà per tal de trobar-hi els materials que freturaven. Els interessats coneixien ben bé els llocs on aprovisionar-se'n, com posa de relleu el passatge de Don Quijote en el qual Cervantes recorda “Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero”⁵.

2. Tomàs Turco, fou elegit mestre de l'Orde dels predicadors en el capítol de l'any 1644, cfr. “Compendiosa Chronica reverendissimorum magistrorum generalium ordinis Fratrum Prædicatorum”, publicada en *Regula S. Augustini et Constitutiones Fratrum Ordinis Prædicatorum* nunc recenter reimpressa jussu reverendissimi patris Antonini Cloche, ejusdem Ordinis magistri generalis. Romæ, typis Nicolai Angeli Tinassij, MDCXC, p. 114; cfr. així mateix Alejandro José LÓPEZ RIDAO, “La visita canónica de fray Tomás Turco y el capítulo general de Valencia del año 1647”, en Emilio CALLADO ESTELA (ed.), *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultura en la València del siglo XVII*. Volumen 4. València, Institució Alfons el Magnànim, 2021. Informació proporcionada per Alfonso Esponera Cerdán, o.p., la qual cosa li agraise ben sincerament.

3. Vegeu el full solt que acompanya a la Bíblia de sant Domènec conservada a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms 682. Les paraules del mestre general Tomàs Turco es poden llegir, en versió llatina original i en la traducció catalana que es publica en aquest catàleg, amb el número 4.

4. El text original en llatí diu: “et saepe contigit a stultis judicari hujusmodi Biblia bibliotecarum loca inutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversurus”.

5. Miguel de CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*. Edición de Francisco Rico. Barcelona, Alfaguara, 2015, I, IX, p. 85.

cuada conservación, junto a una incorrecta conservación, entre otras razones, han deteriorado el patrimonio bibliográfico y documental que las sociedades occidentales han recibido, custodian y transmiten en herencia a las generaciones venideras. Cuando el libro ha envejecido o se ha deteriorado por alguna de estas circunstancias u otras, entonces algunas personas decidieron reutilizar aquellos materiales dándoles un nuevo cometido. Ahora bien, no todos los nuevos usos que tuvieron que soportar los viejos libros serían lo suficientemente dignos. El año 1647, Tomàs Turco², maestro en teología, hacía referencia a los usos viles a los que se destinaban las hojas de los libros antiguos deteriorados, considerados inútiles³ atendiendo a criterios dudosos; decía el dominico: “a menudo sucede que los necios consideran que los espacios de las bibliotecas ocupados por las Biblias son inútiles, motivo por el cual acostumbran a venderlas por un precio insignificante a trabajadores manuales, quienes suelen destinar sus hojas a usos más vulgares y despreciables”⁴. El listado de usos viles –por contraposición al más noble representado por la transmisión de un texto, finalidad para la que se creó el libro– podría ser infinito, inimaginable, dependiendo de los intereses laborales y profesionales de aquellos que compraban libros deteriorados para reciclar sus páginas. Encuadernadores, sederos, entre otros, acudían a menudo a las subastas y almonedas de objetos en el mercado de segunda mano con la intención de encontrar los materiales que precisaban. Los interesados conocían perfectamente cuáles eran los lugares donde aprovisionarse, como pone de relieve el pasaje de Don Quijote en el que Cervantes

2. Tomàs Turco, fue elegido general de la Orden de los predicadores en el capítulo del año 1644, cfr. “Compendiosa Chronica reverendissimorum magistrorum generalium ordinis Fratrum Prædicatorum”, publicada en *Regula S. Augustini et Constitutiones Fratrum Ordinis Prædicatorum* nunc recenter reimpressæ jussu reverendissimi patris Antonini Cloche, ejusdem Ordinis magistri generalis. Romæ, typis Nicolai Angeli Tinassij, MDCXC, p. 114; cfr. así mismo Alejandro José LÓPEZ RIDAO, “La visita canónica de fray Tomás Turco y el capítulo general de Valencia del año 1647”, en Emilio CALLADO ESTELA (ed.), *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultura en la València del siglo XVII*. Volumen 4. València, Institució Alfons el Magnànim, 2021. Información proporcionada por Alfonso Esponera Cerdán, o.p., lo que le agradezco sinceramente.

3. Véase el folio suelto que acompaña a la Biblia de santo Domingo conservada en la Biblioteca Histórica de la Universitat de València, ms 682. Las palabras del maestro general Tomàs Turco pueden leerse en la versión latina original y en la traducción catalana que se publica en este catálogo con el número 4.

4. El texto original latino dice: “et saepe contigit a stultis judicari hujusmodi Biblia bibliothecarum loca inutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversurus”.

Els inventaris *post mortem* dels béns relictos d'una persona difunta, elaborats per l'encàrrec dels marmessors testamentaris per tal de gestionar correctament l'herència i redactats per notaris i escriptors, detallen la llista d'objectes que integren el llegat. Una vegada descrit cadascun dels béns, solen acompanyar l'ítem amb consideracions relatives a l'estat de conservació. Interessen, en aquesta ocasió, què diuen a propòsit dels llibres. Així doncs, no resulta estrany trobar expressions com ara: *trocios librorum parvi valoris*⁶, llibres *esquinçats*⁷, o altres semblants. Es tracta, doncs, de consideracions relatives a la materialitat de l'objecte descrit, mencionades per tal de fixar el preu de venda, que òbviament no s'especifica, el qual però es deriva tant d'aquell objecte malmès com del seu contingut, aquest però, ara, en un segon plànol.

I així, doncs, els llibres que conserven materials reciclats han arribat als nostres dies. La Biblioteca Històrica de la Universitat de València en conserva un conjunt força interessant de fragments de llibres reutilitzats. Dels quals aquesta exposició n'ofereix un petit tast primerenc. Què fer amb ells? De bon començament, constitueixen una part gens negligible del patrimoni universitari, en aquest cas; a més a més, testimonien fidelment els usos als quals les societats occidentals han destinat els testimonis deteriorats de la cultura escrita. Al començament els llibres feien circular textos de diversa natura a l'interior del restringit cercle de lectors, usuaris, que els utilitzaven en les seues reflexions. Les freqüents consultes, així com l'avanç del coneixement, han convertit els llibres en objectes vells i, de vegades, alhora obsolets. Aquestes dues consideracions condemnen els llibres a l'oblit. Al mateix temps, els esdeveniments fortuïts, les catàstrofes naturals així com les violències

6. En l'inventari del notari mallorquí Jaume Sabet, de 4 de juliol de 1415, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vols. París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, vol. II, doc. 170A, n° 14, p. 472.

7. Procedent del llatí *exquintiare*, 'dividir en cinc parts', el *Diccionari català-valencià-balear* defineix el verb *esquinçar* com: "1. Rompre, separar les parts d'una cosa estirant-la; cast. rasgar, desgarrar" i "2. Rompre per l'ús excessiu; cast. gastar, romper", cfr. *Diccionari català-valencià-balear* (1980), obra iniciada per Antoni Me Alcover, tom V: *Eno-Form*, redactat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner, Palma de Mallorca. 1980, p. 479; "Ítem, un Jenesi [Gènesi], squinçat", es llegeix en l'inventari del mercader de Antoni Quint de 30 d'agost de 1435, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 204, n° 4, p. 486. Dos anys després, el 5 d'agost de 1437, en l'inventari de béns del mercader Nicolau Quint, fill de l'anterior, es llegeix: "Ítem, una 'Carta de navegar', pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó", cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 207, n° 1, p. 487.

recuerda: “Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero”⁵.

Los inventarios *post mortem* de los bienes relictos de una persona difunta, elaborados por encargo de los albaceas testamentarios para gestionar correctamente la herencia, redactados por notarios y escribientes, detallan la lista completa de objetos que integraban el legado. Una vez descrito cada uno de los bienes, suelen acompañar el ítem con valoraciones relativas al estado de conservación. Interesan, en esta ocasión, que dicen a propósito de los libros. Así pues, no resulta extraño encontrar expresiones como por ejemplo: *trocios librorum parvi valoris*⁶, libros *esquinçats*⁷, u otras parecidas. Se trata, pues, de consideraciones relativas a la materialidad del objeto descrito, mencionadas para fijar el precio de venta, que obviamente no se especifica, el cual, sin embargo, se deriva tanto de aquel objeto malgrado como de su contenido, valorado este último, en esta circunstancia, en un segundo plano.

Y así, pues, los libros que conservan materiales reciclados han llegado a nuestros días. La Biblioteca Histórica de la Universitat de València conserva un conjunto muy interesante de fragmentos de libros reutilizados. Esta exposición ofrece solamente una pequeña muestra. ¿Qué hacer con ellos? Constituyen una parte en modo alguno desdeñable del patrimonio universitario, en este caso; además, testimonian fielmente los usos a los cuales las sociedades occidentales destinaron los testigos deteriorados de la cultura escrita. Al principio los libros hicieron circular textos de

5. Miguel de CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*. Edición de Francisco Rico. Barcelona, Alfaguara, 2015, I, IX, p. 85.

6. En el inventario del notario mallorquín Jaume Sabet, de 4 de julio de 1415, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vols. París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, vol. II, doc. 170A, n° 14, p. 472.

7. Procedente del latín *exquintiare*, ‘dividir en cinc parts’, el *Diccionari català-valencià-balear* define el verbo *esquinçar* como: “1. Rompre, separar les parts d’una cosa estirant-la; cast. rasgar, desgarrar” i “2. Rompre per l’ús excessiu; cast. gastar, romper”, cfr. *Diccionari català-valencià-balear* (1980), obra iniciada per Antoni M^o Alcover, tom V: *Eno-Form*, redactat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner, Palma de Mallorca. 1980, p. 479; “Ítem, un Jenesi [Gènesi], squinçat”, se lee en el inventario del mercader Antoni Quint de 30 de agosto de 1435, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 204, n° 4, p. 486. Dos años después, el 5 de agosto de 1437, en el inventario de bienes del mercader Nicolau Quint, hijo del anterior, se lee: “Ítem, una ‘Carta de navegar’, pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó”, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 207, n° 1, p. 487.

infligides han fet malbé una part dels exemplars. Conseqüentment, es tracta d'objectes deteriorats, destinats a ésser reutilitzats. Heus ací l'origen dels fragments dels volums que acostumen a reciclar-se. Actuant d'aquesta manera se'ls ha proporcionat una segona possibilitat d'existència, vinculada ara a les necessitats d'un altre objecte material. Aquest nou periple està lligat inextricablement al *liber tradens*, és a dir el llibre que fa possible aquesta nova funcionalitat; es tracta d'una segona oportunitat subsidiària, menor, i, quasi be, privada de transcendència.

A partir d'aquest moment, el *liber tradens* i el fragment (*fragmentum*) configuren una unió indissociable. L'existència és compartida absolutament per ambdues parts. No te sentit, doncs, separar-les després d'haver compartit tant de temps, tantes circumstàncies favorables i adverses; desmembrar-los, com ha estat una pràctica habitual durant molt de temps, encara que l'original siga substituït per un testimoni que posa en relació la seua segona existència, com a fragment, i la seua ubicació actual, trenca una vida conjunta als darrers anys, quan no segles; a més a més, desunir-los, potser, destrueix un seguit d'indicis acumulats al damunt que permeten reconstruir aquella història conjunta. Privilegiar el fragment per damunt de la història compartida amb el *liber tradens* significa fer desaparèixer una part important del temps transcorregut d'ençà que decidiren reutilitzar el *fragmentum*. Des de llavors fins l'actualitat el temps s'ha anat dipositant al damunt de tots dos creant una història comuna. No te massa sentit, doncs, separar-los ara, tot tenint present que de vegades els fragments reciclats i ara recuperats transmeten textos coneguts per altres manuscrits o edicions. Hi ha però la possibilitat que el fragment transmeta un text desconegut i, conseqüentment, inèdit, què fer llavors? Les respostes òbviament seran ben diferents, entre els que proposen rompre aquesta coexistència conjunta i els que no. De bon començament, fora oportú conservar-los al seu lloc. La història d'aquesta segona oportunitat per als *fragmenta* ens descobreix, d'antuvi, que en un moment determinat el manuscrit del qual formaven part estava deteriorat, i aleshores els seus folis serviren a altres finalitats. Potser, a més a més, el text havia esdevingut obsolet i, per aquesta raó, es reciclaven els seus fulls amb la versió manuscrita transmesa.

En qualsevol cas, esbrinar les raons per les quals hom decidí reutilitzar-los resulta una de les exigències intel·lectuals a resoldre en qualsevol recerca que analitze els fragments. L'existència posterior constitueix, doncs, una història irrenunciable

diversa naturaleza en el interior del restringido círculo de lectores, usuarios, que los utilizaban en sus reflexiones. Las frecuentes consultas, así como el avance del conocimiento, han convertido los libros en objetos viejos y, a veces, incluso obsoletos. Estas dos circunstancias condenan los libros al olvido. Al mismo tiempo, los acontecimientos fortuitos, las catástrofes naturales así como las violencias infligidas han deteriorado una parte considerable de ejemplares. Consecuentemente, se trata de objetos deteriorados, destinados a ser reutilizados. He aquí el origen de los fragmentos de los volúmenes que acostumbran a reciclarse. Actuando de este modo se les proporcionaba una segunda posibilidad de existencia, vinculada ahora a las necesidades de otro objeto material. Este nuevo periplo está ligado estrechamente al *liber tradens*, es decir el libro que hace posible esta nueva funcionalidad; se trata de una segunda oportunidad subsidiaria, menor, y, casi, privada de trascendencia.

A partir de este momento, el *liber tradens* y el *fragmentum* conforman una unión indisociable. La existencia es compartida absolutamente por ambas partes. No tiene sentido, por tanto, separarlas después de haber compartido tanto tiempo, tantas circunstancias favorables y adversas; desmembrarlos, como ha sido una práctica habitual durante mucho de tiempo, aunque el original sea sustituido por un testigo que relacione su segunda existencia, como fragmento, y su ubicación actual, rompe una vida conjunta en los últimos años, cuando no siglos; además, desunirlos, quizás, destruye una serie de indicios acumulados que permiten reconstruir aquella historia conjunta. Privilegiar el fragmento por encima de la historia compartida con el *liber tradens* significa hacer desaparecer una parte importante del tiempo transcurrido desde que decidieron reutilizar el *fragmentum*. Desde entonces hasta la actualidad el tiempo se ha ido depositando sobre los dos creando una historia común. No tiene demasiado sentido, en consecuencia, separarlos ahora, teniendo presente que a veces los fragmentos reciclados y ahora recuperados transmiten textos conocidos por otros manuscritos o ediciones. Cabe, no obstante, la posibilidad que el fragmento transmita un texto desconocido y, consecuentemente, inédito ¿De qué modo se debe de proceder? Las respuestas obviamente serán muy diferentes, entre los que proponen liquidar esta coexistencia conjunta y los que no. De entrada, parece oportuno conservarlos en el lugar que se encuentran en la actualidad. La historia de esta segunda oportunidad para los *fragmenta* nos descubre que en un momento determinado el manuscrito del cual

que ens ajuda a copsar les raons que expliquen el reciclatge. Tant important és el *fragmentum* (que ho és, siga per tractar-se d'un manuscrit malmès, siga perquè el text havia esdevingut obsolet), com la seua reutilització. La conjuminació d'ambdues circumstàncies obrí la porta a un espai futur compartit entre el *liber tradens* i el *fragmentum*. En aquesta nova existència es dipositaran força testimonis dels anys compartits, el resultat dels quals serà una història que convé analitzar i estudiar de forma adient, especialment per què en ella hom descobrirà una part de la història social dels usos de la cultura escrita a l'interior d'una societat organitzada, la de la reutilització dels *librorum fragmenta*.

Francisco M. Gimeno Blay
Comissari de l'exposició

formaban parte estaba deteriorado, y sus folios se destinaron a otros cometidos. Quizás el texto era obsoleto y, por esta razón, se reciclaban sus hojas con la versión manuscrita transmitida.

En cualquier caso, averiguar las razones por las cuales se decidió reutilizarlos resulta una de las exigencias intelectuales a resolver en cualquier investigación que analice los fragmentos. La existencia posterior constituye, pues, una historia irrenunciable que nos ayuda a conocer las razones que explican el reciclaje. Tan importante es el *fragmentum* (que lo es, sea por tratarse de un manuscrito malogrado, sea porque el texto era obsoleto), como su reutilización posterior. La unión de ambas circunstancias abrió la puerta a un espacio futuro compartido entre el *liber tradens* y el *fragmentum*. En esta nueva existencia se depositarán en el interior del libro múltiples testimonios de los años compartidos, el resultado de los cuales será una historia que conviene analizar y estudiar de forma adecuada, especialmente porque en ella se descubrirá una parte de la historia social de los usos de la cultura escrita en el seno de una sociedad determinada, en esta ocasión la de la reutilización de los *librorum fragmenta*.

Francisco M. Gimeno Blay
Comisario de la exposición

CATÀLEG

Nota prèvia

El lector trobarà seguidament fotografiats tots els materials constitutius dels llibres exposats. S'hi reproduïxen les diferents parts dels fragments localitzats acompanyats de la portada tipogràfica o colofó del *liber tradens*, tot documentant l'objecte en la seua integritat. Les reproduccions incorporen, igualment, un petit registre de natura eminentment bibliogràfica, on el lector localitzarà informació bàsica sobre el *fragmentum* (datació, contingut literari), sobre el *liber tradens* (referència bibliogràfica i signatura topogràfica de l'arxiu, biblioteca o museu on es conserva), sobre l'exemplar utilitzat per tal d'identificar-lo i alguna referència bibliogràfica.

Els diferents fragments exposats han estat organitzats tot atenent les següents àrees temàtiques: Bíblia, comentaris i glosses de la Bíblia, Patrística, Litúrgia, Dret (civil, canònic i foral), i Literatura.

El lector trobarà al llarg d'aquest catàleg les següents abreviatures:

- En relació amb les datacions proposades per als fragments acompanyen els numerals romans: **ex**: finals (*exeunte*), **in**: inici (*ineunte*), **m**: medi. Per tal d'identificar alguns textos s'ha fet servir la base de dades **ISTC: INCUNABULA SHORT TITLE CATALOGUE**.
- Pel que fa als llibres bíblics hom ha fet servir les següents abreviatures: **Ap**: Apocalipsi, **Gn**: Gènesi, **Jr**: Jeremies, **Jn**: Joan, **1 Ma**: 1 Macabeus, **Rm**: Romans, **Sir**: Siracida (Eclesiàstic), **Sl**: Salmes, és a dir les utilitzades per la Bíblia valenciana*.

* cfr. *Bíblia valenciana*. Traducció interconfessional. València: editorial Sao, 1996, pp. XV-XVI.

CATÁLOGO

Nota previa

El lector encontrará fotografiados, a continuación, todos los materiales constitutivos de los libros expuestos. Se reproducen las diferentes partes de los fragmentos localizados acompañados por la portada tipográfica o colofón del *liber tradens*, documentando de este modo el objeto en su integridad. Las reproducciones incorporan, del mismo modo, un pequeño registro de carácter eminentemente bibliográfico, en el que el lector interesado localizará información básica sobre el *fragmentum* (datación, contenido literario), sobre el *liber tradens* (referencia bibliográfica y signatura topográfica del archivo, biblioteca o museo donde se conserva), sobre el ejemplar utilizado para la identificación del fragmento y alguna referencia bibliográfica.

Los diferentes fragmentos expuestos se exponen distribuidos según las siguientes áreas temáticas: Biblia, comentarios y glosas de la Biblia, Patrística, Liturgia, Derech (civil, canónico y foral), y Literatura.

El lector encontrará a lo largo del catálogo las siguientes abreviaturas:

- En relación con las dataciones propuestas para los fragmentos acompañan a los numerales romanos: **ex**: finales (*exeunte*), **in**: inicio (*ineunte*), **m**: mediodo. Para la identificación de algunos textos se ha utilizado la base de datos **ISTC**: INCUNABULA SHORT TITLE CATALOGUE.
- Por lo que respecta a los libros bíblicos se han empleado las siguientes abreviaturas: **Ap**: Apocalipsis, **Gn**: Génesis, **Jr**: Jeremías, **Jn**: Juan, **1 Ma**: 1 Macabeos, **Rm**: Romanos, **Sir**: Siracida (Eclesiástico), **Sl**: Salmos, es decir las utilizadas per la Bíblia valenciana*.

* cfr. *Bíblia valenciana*. Traducció interconfessional. València: editorial Sao, 1996, pp. XV-XVI.

